

Łukasz Lewkowicz*

Ekstremizm prawicowy Partii Ludowej–Nasza Słowacja w Republice Słowackiej: ideologia i praktyka polityczna

Right-wing extremism of the People’s Party–Our Slovakia in the Slovak Republic: ideology and political practice

Abstract: The aim of the article was to analyze the ideology of the People’s Party–Our Slovakia (*Ľudová strana naše Slovensko*, ĽSNS), established in 2009. The first part of the text discusses the definitions of political extremism and then presents this phenomenon in Slovakia in a historical perspective. The most important categories of topics discussed by ĽSNS in election programs and party rhetoric, as well as party activity to date were analyzed in detail: the nation, anti-Roma and anti-immigration attitudes, and distance towards the West.

Keywords: ĽSNS, Marian Kotleba, Slovakia, right-wing extremism

Streszczenie: Celem artykułu była analiza ideologii powstałej w 2009 r. Partii Ludowej–Nasza Słowacja (*Ľudová strana naše Slovensko*, ĽSNS). W pierwszej części tekstu omówione zostały kwestie definicyjne dotyczące ekstremizmu politycznego, następnie przedstawiono to zjawisko na Słowacji w perspektywie historycznej. Szczegółowej analizie poddano najważniejsze kategorie tematów podejmowanych przez ĽSNS w programach wyborczych i retoryce partyjnej oraz dotychczasowej działalności partyjnej: naród, postawy antyromskie i antyimigracyjne oraz dystans wobec Zachodu.

Słowa kluczowe: ĽSNS, Marian Kotleba, Słowacja, ekstremizm prawicowy

Wprowadzenie

W ostatnich kilkunastu latach zauważalny był na Słowacji proces radykalizacji życia politycznego. Przedstawiciele głównego nurtu politycznego zaostrzali swoją retorykę w stosunku do różnego rodzaju

* Łukasz Lewkowicz – dr, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska; Instytut Europy Środkowej, Lublin, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0129-785X>, e-mail: lukasz.lewko-wicz@umcs.pl.

mniejszości, w tym również narodowych i etnicznych. Dzięki wykorzystaniu mediów społecznościowych ułatwione stało się rozpowszechnianie radykalnych poglądów politycznych. W części słowackiego społeczeństwa następował wzrost postaw ksenofobicznych, antyzachodnich i eurosceptycznych. Na radykalizację polityczną wpłynęły również czynniki zewnętrzne, głównie kryzys migracyjny, konflikt na Ukrainie, wojna informacyjna Rosji wobec Zachodu. Efektem tych wydarzeń było wprowadzenie do głównego nurtu politycznego Słowacji marginalnych dotąd ugrupowań. W 2013 r. środowiska ekstremistyczne weszły po raz pierwszy do jednego z samorządów krajowych, a trzy lata później udało im się zdobyć także mandaty w słowackim parlamencie i w ten sposób uzyskać stabilną platformę do rozpowszechniania swoich skrajnych poglądów na płaszczyźnie ogólnokrajowej. Skrajna prawica wprowadziła do Rady Narodowej swoich przedstawicieli również po wyborach parlamentarnych w 2020 r.

Celem artykułu była analiza ideologii najważniejszego ugrupowania reprezentującego ekstremizm prawicowy na Słowacji – Partii Ludowej–Nasza Słowacja (*Ludová strana naše Slovensko*, ĽSNS, potocznie kotlebowcy). Opracowanie oparte zostało na kilku założeniach badawczych. Po pierwsze, ĽSNS było klasycznym przykładem prawicowego ekstremizmu politycznego. Po drugie, stronnictwu temu w stosunkowo krótkim czasie udało się stać relewantnym (ale o niskiej zdolności koalicyjnej) elementem systemu politycznego współczesnej Słowacji. Po trzecie, o pewnych sukcesach wyborczych zadecydowało przede wszystkim skuteczne wykorzystanie haseł skrajnych i populistycznych. Zakres chronologiczny badań objął lata 2009-2022. Cezurę początkową wyznaczyło powstanie ĽSNS w 2009 r., natomiast cezurę końcową stanowiła agresja Rosji na Ukrainę w 2022 r. i podejście do tego wydarzenia polityków tego ugrupowania. Niektóre fragmenty pracy odnoszące się do genezy skrajnej prawicy na Słowacji objęły także lata wcześniejsze. Przy tak sformułowanym temacie artykułu najbardziej użyteczna okazała się struktura problemowa. W pierwszej części tekstu omówiona została problematyka ekstremizmu politycznego, następnie przedstawiono to zjawisko na Słowacji w perspektywie historycznej. Szczegółowej analizie poddano najważniejsze kategorie tematów podejmowanych przez ĽSNS w programach wyborczych i retoryce partyjnej oraz dotychczasowej działalności partyjnej. W pracy zasto-

sowano następujące metody i techniki badawcze: metodę genetyczną, analizę dokumentów, jakościową analizę treści.

1. Ekstremizm polityczny – próba definicji zjawiska

Ekstremizm jest najczęściej definiowany jako skrajność i brak umiarkowania. W słownikowym ujęciu pod pojęciem tym rozumie się albo „krańcowe stanowisko w jakiejś sprawie, doktrynie”, albo „stosowanie ostatecznych środków dla osiągnięcia jakiegoś celu”. Ekstremizm jest także zjawiskiem przybierającym bardzo zróżnicowane formy. Wyróżnia się więc m.in. ekstremizm religijny, polityczny, ekologiczny, antyaborcyjny. Bez względu na rodzaj ekstremizmu, wskazuje się na jego trzy podstawowe wymiary: (1) ideowy – wyznawanie skrajnych myśli; (2) zachowań – podejmowanie działań z wykorzystaniem skrajnych, na ogół nieakceptowanych społecznie metod i środków; (3) przyjmowanie pewnych postaw, niekoniecznie manifestujących się w podejmowanych działaniach czy wyznawanych ideologiach¹.

Jednocześnie słowniki jako synonim ekstremizmu wskazują radykalizm, który ma konotacje polityczne znacznie bardziej czytelne, traktowany jest bowiem jako „kierunek w polityce zmierzający do zasadniczego przekształcenia istniejących stosunków społecznych, politycznych i gospodarczych”, choć jest to też „skrajność poglądów i bezkompromisowość postępowania”. Mimo że oba pojęcia są sobie stosunkowo bliskie, to jednak nie pokrywają się znaczeniowo w sposób całkowity. Zdaniem badaczy, „w odróżnieniu od ekstremizmu, radykalizm jest bardziej teoretycznie uzasadniony i odnosi się głównie do środków działania – gdy radykałowie, albo radykaliści, są raczej teoretykami, a mniej praktykami, ekstremiści przywiązują mniejsze znaczenie do teoretycznej refleksji”. Ponadto tym, co odróżnia radykalizm od ekstremizmu, jest fakt, iż radykalizm nie wyłącza swoich zwolenników z przestrzeni legalizmu, a zatem „można głosić radykalne hasła zmiany rzeczywistości i jednocześnie uznawać powszechnie przyjęte w danym systemie reguły i mechanizmy działania”, podczas gdy „ugrupowania ekstremistyczne występują przeciwko aktualnemu

1 E. Połuszná, *Ekstremizm ekologiczny. Źródła – przejawy – perspektywy*, Warszawa 2012, s. 35-37; U. Jakubowska, *Ekstremizm polityczny. Studium psychologiczne*, Gdańsk 2005, s. 33.

systemowi politycznemu, a ich apel polityczny cechuje bezkompromisowość, niekonwencjonalność i radykalizm rozwiązań².

Istotne z punktu widzenia analizy w niniejszym tekście jest zjawisko ekstremizmu politycznego definiowanego jako „kompleks poglądów, koncepcji, idei, postulatów, żądań o różnym poziomie spójności wewnętrznej czy też komplementarności oraz związanych z nimi zachowań charakteryzujący się skrajnością biorąc jako punkt odniesienia istniejący układ sił politycznych”. Tak rozumiane zjawisko może być charakterystyczne zarówno dla prawej, jak i lewej strony sceny politycznej, może odnosić się do myśli politycznej, ale także do kwestii religijnych i światopoglądowych. Ekstremizm jest bowiem swoistym „zbiorem różnych form, myśli, środków i celów działania, ocenianych wspólnie jako skrajne, krańcowe, marginalne i peryferyjne”. W rozważaniach nad zjawiskiem ekstremizmu politycznego dzieli się ekstremistów na „twardych” i „miękkich”. Pierwsi całkowicie odrzucają demokrację, dążąc do wprowadzenia dyktatury i współpracując z ugrupowaniami stosującymi przemoc. Drudzy dążą jedynie do zmiany pewnych elementów państwa demokratycznego, akceptując demokratyczne wartości i reguły. Odcinają się zaś od ugrupowań stosujących przemoc. Istotne znaczenie dla rozwoju współczesnych prawicowych ugrupowań ekstremalnych ma wykorzystywanie populizmu. Z jednej strony stał się on elementem ich tożsamości, z drugiej zaś umożliwia pozyskanie elektoratu. W retoryce partii skrajnie prawicowych pojawia się więc m.in. antagonizm lud (naród) vs. skorumpowane i egoistyczne elity, postulaty demokracji bezpośredniej, „łamanie tabu” w dyskursie politycznym, preferowanie państwowego protekcjonizmu w gospodarce. Na czele ugrupowań skrajnej prawicy stoi na ogół charyzmatyczny lider, a ich struktura organizacyjna jest zhierarchizowana. Warto również podkreślić, że dla prawicowych ugrupowań skrajnych w Europie Środkowo-Wschodniej charakterystyczna jest apoteoza i gloryfikacja wybranych okresów historii i wybranych postaci historycznych³.

- 2 S. Gawroński, P. Piątkiewicz, *Wykorzystanie monitoringu mediów w badaniach ekstremizmu politycznego*, „Polityka i Społeczeństwo” 2018, nr 3(16), s. 8-9.
- 3 E. Szyszlak, *Populizm partii skrajnej prawicy na Słowacji. Studium przypadku*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs” 2019, nr 3, s. 10-12.

Wśród przyczyn głosowania elektoratu na ugrupowania ekstremalne wymienia się przede wszystkim: (1) zgodność między programem partii a przekonaniami elektoratu (teoria głosownia ideologicznego); (2) chęć zaprotestowania przeciw zmianom społeczno-ekonomicznym czy też kulturowym, które budzą w wyborcach lęk i frustrację oraz zniechęcenie wobec ugrupowań i polityków głównego nurtu (teoria procesu modernizacji oraz teoria głosu protestu); (3) zaistnienie determinantów instytucjonalnych, zarówno występujących w otoczeniu partii (np. kultura polityczna danego kraju, system partyjny, sytuacja polityczno-ekonomiczna), jak i związanych z jej działalnością polityczną (ideologia, propaganda, organizacja struktur partyjnych, przywództwo itp.). Szanse ugrupowań skrajnych wzrastają, kiedy uda im się dokonać polityzacji tzw. gorących tematów, w danym momencie najbardziej istotnych, a jednocześnie ignorowanych przez inne partie. „Zawłaszczając” daną problematykę, zwiększają szanse na sukces wyborczy⁴.

2. Geneza skrajnej prawicy na Słowacji

Po uzyskaniu przez Słowację niepodległości w 1993 r. sukcesy wyborcze odnosiły tam różnego rodzaju ugrupowania narodowo-populistyczne. Do najbardziej znanych zalicza się Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji (*Hnutie za demokratické Slovensko*, HZDS) Vladimira Mečiara oraz Słowacką Partię Narodową (*Slovenská národná strana*, SNS), na której czele przez wiele lat stał Jan Slota, a następnie Andrej Danko. W przeszłości oba ugrupowania miały wielokrotnie swoich przedstawicieli w parlamencie Słowacji, niejednym raz były również częścią koalicji rządowej (przykładowo SNS współrządziła w kadencji 2016-2020). Mimo kontrowersji, jakie budziły oba stronnictwa, nie można ich zaliczyć do ugrupowań ekstremizmu prawicowego. Były to raczej partie antysystemowe o autorytarnych skłonnościach⁵.

4 A. Moroska-Bonkiewicz, *Słowo wstępne. Wprowadzenie do badań nad ekstremizmem*, [w:] *Ekstremizm polityczny we współczesnym świecie*, A. Moroska-Bonkiewicz (red.), Wrocław 2012, s. 13-15.

5 G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, *Súčasný pravícový extrémizmus a ultranacionalizmus na Slovensku. Stav, trendy, podpora*, Bratislava 2016, s. 9.

Dla funkcjonujących na Słowacji po upadku systemu komunistycznego ugrupowań skrajnej prawicy punktem odniesienia była nacjonalistyczna Słowacka Partia Ludowa (*Slovenska ľudova strana*, SLS, potocznie ludacy), której wieloletnim przewodniczącym był ks. Andrej Hlinka. Partia ta oficjalnie powstała w 1918 r. (nazwę na Słowacka Partia Ludowa Hlinki, *Hlinkova slovenska ľudova strana*, HSLS, zmieniła w 1925 r.) i stanowiła kluczowy element słowackiej części czechosłowackiego systemu partyjnego I Republiki (1918-1938). Było to ugrupowanie wyznaniowe, powiązane personalnie ze słowackim Kościołem katolickim. Partia miała na celu realizację narodowego planu mającego na celu zapewnienie Słowakom samodzielności, walkę z sekularyzacją oraz antykapitalizm i walkę z liberalizmem. HSLS stworzyła koncept „chrześcijańskiego nacjonalizmu”, co – warto podkreślić – było pierwszym zorganizowanym przejawem słowackiej myśli narodowej. Po śmierci Hlinki w 1938 r. partia weszła na drogę „chrześcijańskiego totalitaryzmu”, który miał być „wspierany przez jedną partię, zrodzoną i wyrażającą jedną wolę narodu”. Ugrupowanie to w okresie międzywojennym dokonało istotnych zmian w swoim programie partyjnym – przeszło drogę od lojalnej opozycji akceptującej państwo czechosłowackie do ugrupowania kontestującego założenia I Republiki (co nastąpiło w II połowie lat 30. XX w.). W latach 1939-1945 ludacy stanowili partię rządzącą pierwszego, faszystowskiego i satelickiego wobec III Rzeszy państwa słowackiego – Republiki Słowackiej⁶.

W latach 90. XX w. na Słowacji rozpoczęły swoją działalność różne organizacje polityczne i społeczne, które współtworzyły szeroko rozumiany ruch nacjonalistyczny. Były to przede wszystkim inicjatywy gloryfikujące faszystowski okres w historii państwa oraz postać ks. Jozefa Tiso, prezydenta Słowacji z okresu II wojny światowej, a także wyrażające antysemickie, antyromskie, antyczeskie oraz antywęgierskie nastroje. Przykładem takiego stronnictwa była Słowacka Partia Ludowa, która odwoływała się do wspomnianej istniejącej w okresie międzywojennym HSLS. Ponadto ruch nacjonalistyczny tworzyły organizacje skinheadowskie, które znane były z siłowych działań prze-

6 K. Wojtas, *Partia Ludowa Nasza Słowacja – kontynuacja czy nowość w systemie partyjnym Słowacji?*, „Studia Politologiczne” 2018, nr 47, s. 101-102.

ciwko Romom. Grupy te charakteryzowało dość duże rozproszenie. Projekty mające na celu integrację mniejszych inicjatyw w większą formację kończyły się fiaskiem. Pierwszą istotną organizacją prawicowego ekstremizmu we współczesnej Słowacji było obywatelskie stowarzyszenie Wspólnota Słowacja (*Slovenská pospolitost', SP*), a następnie partia polityczna Wspólnota Słowacja – Partia Narodowa (*Slovenská pospolitost – Národná strana, SPNS*) będąca niejako centrum, wokół którego działały inne, mniejsze organizacje, których ideologia opierała się na nacjonalizmie, rasizmie, antysemityzmie, neofaszyzmie czy neonazizmie. Stowarzyszenie stało się rozpoznawalne przez noszenie mundurów przypominających te należące do słowackich organizacji paramilitarnych z okresu II wojny światowej. Decyzją ministra spraw wewnętrznych Słowacji SPNS zostało zdelegalizowane w 2006 r., ale od 2009 r., w wyniku odwołania sądowego, działało dalej legalnie. Problemy z legalnością działań SPNS, wsparcie oraz polityczne aspiracje jednego z jej przedstawicieli, Mariana Kotleby, stały się początkiem nowej, określanej jako mniej radykalna, Partii Ludowej – Nasza Słowacja, która oficjalnie powstała w 2009 r.⁷

LSNS przez wiele lat była najważniejszą partią skrajnej prawicy na Słowacji. Antyromska retoryka i współorganizowanie antyromskich pochodów przez Mariana Kotlebę wraz ze zwiększającą się medialną rozpoznawalnością wpłynęły na pierwszy istotny sukces wyborczy tego stronnictwa – w 2013 r. lider LSNS został wybrany na funkcję marszałka w kraju bańskobystrzyckim. Nie utrzymał jednak tego stanowiska w kolejnych wyborach samorządowych w 2017 r. Partia brała udział w wyborach w latach 2010 (1,33% poparcia) i 2012 (1,58%), ale nie udało jej się uzyskać wtedy żadnych miejsc w parlamencie. Dopiero w wyborach w 2016 r. LSNS zdobyła 8% głosów i 14 mandatów poselskich. Następnie w 2019 r. Kotleba kandydował w wyborach prezydenckich, zajmując wysokie 4. miejsce w I turze z wynikiem 10,4% głosów. W ostatnich wyborach parlamentarnych w lutym 2020 r. partia zdobyła 7,97% poparcia i wprowadziła do parlamentu 17 swoich przedstawicieli. Był to jednak ostatni tak istotny sukces

7 J. Kajta, *Nowy nacjonalizm w Polsce i na Słowacji: analiza dyskursu programów politycznych Ruchu Narodowego oraz Partii Ludowej – Nasza Słowacja*, [w:] *Sąsiedztwa III RP – Słowacja. Zagadnienia społeczne*, M. Dębicki, J. Makaro (red.), Wrocław 2017, s. 87-88.

polityczny tego ugrupowania. Na początku 2021 r. część polityków LSNS opuściła jej szereg i utworzyła nową skrajnie prawicową partię Republika. W październiku 2020 r. Marian Kotleba został nieprawomocnie uznany winnym szerzenia nazizmu i skazany na karę 4 lat i 4 miesięcy pozbawienia wolności. W kwietniu 2021 r. Sąd Najwyższy Słowacji przyjął łagodniejszą kwalifikację prawną czynu, obniżając karę do 6 miesięcy pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem na okres 1 roku i 6 miesięcy próby. Jednocześnie w wyniku prawomocnego skazania Kotleba utracił mandat poselski⁸.

3. Ideologia Partii Ludowej–Nasza Słowacja

LSNS odwoływała się w swoim programie i publicznych wypowiedziach liderów do wartości narodowych, chrześcijaństwa, tradycji, stawiała również sobie za cel silne państwo oraz dumny, świadomy i suwerenny naród. Do największych wyzwań, przed którymi stała według skrajnej prawicy współczesna Słowacja, zaliczono m.in. skorumpowaną i egoistyczną klasę polityczną, zniewolone państwo, niesprawiedliwy system, zagrożone wartości narodowe, słaby potencjał

- 8 Mariana Kotlebę pogrążyło przekazanie czeków trzem rodzinom podczas spotkania w Bańskiej Bystrzycy. Termin tego wydarzenia miał być nieprzypadkowy. Kotleba wręczył czeki 14 marca 2017 r., czyli w 78. rocznicę powstania marionetkowego państwa słowackiego. Kwoty czeków (1488 EUR), co potwierdził słowacki sąd w I instancji, też nie były przypadkowe. Liczba 14 to często używany przez neonazistów skrót, którego rozwinięcie brzmi: „We must secure the existence of our people and a future for white children” (Musimy zabezpieczyć byt naszego ludu i przyszłość dla białych dzieci). Natomiast 88 to powszechnie używany przez neonazistów skrót, który zastępuje ich pozdrowienie Heil Hitler („h” to ósma litera alfabetu). Zdaniem mediów także sąd skazujący lidera LSNS pozwolił sobie na zawarcie antyfaszystowskiej symboliki w wydanym wyroku. Wyrok 4 lat i 4 miesiąc miał nawiązywać do roku wybuchu na Słowacji antyfaszystowskiego powstania narodowego w 1944 r. Siedzibą władz powstańczych była Bańska Bystrzyca. Zob. Ł. Grzesiczak, *Marian Kotleba skazany na więzienie za propagowanie faszystów. Kiedy polscy neonaziści?*, <https://oko.press/marian-kotleba-skazany-na-wiezienie-za-propagowanie-faszystow-kiedy-polscy-neonazisci/> [10.07.2022]; J. Maliar, *Marian Kotleba walcuje volby do VÚC*, <https://archive.ph/20160316095024/https://beo.sk/domace-udalosti/1745-marian-kotleba-valcuje-volby-do-vuc#selection-67.1-67.37> [10.07.2022]; O. Podstupka, *Volby 2016: Pozrite si zoznam zvolených poslancov*, <https://domov.sme.sk/c/20110770/volby-2016-pozrite-si-zoznam-zvolenych-poslancov.html> [10.07.2022]; *Výsledky prezidentských volieb 2019 – 2. kolo*, <https://volby.sme.sk/prezidentske-volby/2019/vysledky> [10.07.2022]; *Toto je zoznam 150 poslancov, ktorých Slováci zvolili do parlamentu*, <https://hnonline.sk/parlamentne-volby-2020/2103452-toto-je-zoznam-150-poslancov-ktorych-slovaci-zvolili-do-parlamentu> [10.07.2022]; T. Kyseľ, *Kotleba je vinný, rozhodol súd. Vyviazol však s podmienkou*, <https://www.aktuality.sk/clanok/VeonVAs/kotleba-je-vinny-rozhodol-sud-vyviazol-vsak-s-podmienkou/> [10.07.2022].

obronny. Istotnym elementem programu, jednocześnie źródłem wcześniejszych sukcesów wyborczych, była pozytywna dyskryminacja Romów oraz zagrożenie ze strony imigrantów. Analiza ideologii ĽSNS pozwoliła na wyodrębnienie trzech zasadniczych tematów dyskursu politycznego (naród, mniejszość romska i imigranci, postawy antyzachodnie), które opisano w dalszej części tekstu.

3.1. Naród jako podstawowa kategoria ideowa

Naród stanowił kategorię nadrzędną w myśli politycznej ĽSNS. Celem partii od początku jej istnienia była obrona interesów narodowych Słowacji, zagrożonych m.in. przez polityków słowackich głównego nurtu, organizacje i instytucje międzynarodowe, organizacje pozarządowe, imigrantów i mniejszości narodowe. Podkreślano ekskluzywny charakter narodu. Był to więc, zdaniem skrajnej prawicy, przede wszystkim naród słowacki i chrześcijański, tym samym wykluczono z niego członków innych wspólnot etnicznych i religijnych. Ponadto należeli do niego tylko „biali”. Naród według ĽSNS miał więc wyraźnie określone atrybuty etniczno-religijne oraz rasowe. Uwagę zwróciła również jego skrajnie wyidealizowana wizja zarówno przez przedstawianie go jako wiecznej ofiary i dyskryminacji ze strony „wrogów” i „obcych”, jak i przypisywanie mu pewnych charakterystycznych wartości i cech.

Dla ĽSNS charakterystyczna była gloryfikacja wybranych okresów słowackiej historii oraz wybitnych postaci historycznych, do których widoczny był zresztą bezkrytyczny stosunek. Można nawet stwierdzić, że następowało zjawisko mitologizacji przeszłości Słowacji. Przywoływano rocznice wydarzeń historycznych, przede wszystkim tych tragicznych, np. związanych z walką z madziaryzacją przed 1918 r. czy wkroczeniem do Czechosłowacji wojsk Układu Warszawskiego w 1968 r. Kotlebowcy wskazywali na trzy historyczne postacie stanowiące dla nich autorytety: ks. Andreja Hlinkę, ks. Jozefa Tiso oraz działacza narodowego i kodyfikatora języka słowackiego Ľudovíta Štúra. Najwięcej kontrowersji wzbudzała apoteoza osoby ks. Tiso i rządzanej przez niego Republiki Słowackiej. Był on nazywany „pierwszym i jak dotąd jedynym prawdziwym słowackim prezydentem”, „męczennikiem”, „wybitną postacią słowackiej historii”. W retoryce partyjnej nie wspomniano natomiast o ofiarach ówczesnego reżimu, w tym aktywnym udziale władz słowackich w Holocaulście, ich współpracy

z Adolfem Hitlerem, krytykowano lub pomijano milczeniem antyfaszystowskie Słowackie Powstanie Narodowe z 1944 r. i negatywnie oceniano politykę międzywojennej Czechosłowacji wobec Słowaków⁹.

Istotnym elementem tożsamości ideologicznej LSNS było wspieranie tradycyjnych wartości. Zdaniem skrajnej prawicy, narodowe i chrześcijańskie wartości, które kształtowały się przez wieki zostały zastąpione konsumpcjonizmem i liberalizmem prowadzącymi do degeneracji społeczeństwa. Zasadniczą rolę w tym procesie miały odegrać media głównego nurtu. Partia zapowiedziała, że nie pozwoli, aby słowackie dzieci były narażone na przekazywany przez nie wypaczony przekaz rzeczywistości. Politycy LSNS deklarowali wspomaganie finansowe i legislacyjne słowackich instytucji artystycznych i chcieli wprowadzenia jasnych zasad kontrolowania treści przekazu prywatnych nadawców. Edukacja młodzieży według nich miała opierać się na tradycyjnych narodowych i chrześcijańskich wartościach, a dzieci powinny być chronione przed niemoralnością w mediach. Negatywnie odnoszono się także do hazardu, aktywności zagranicznych organizacji pozarządowych oraz związków partnerskich i adopcji przez nie dzieci. Ponadto jasno deklarowano, że małżeństwo zawsze będzie traktowane przez nich jako związek mężczyzny i kobiety.

Według nacjonalistów słowackich droga do dobrobytu wiodła przez racjonalne zarządzanie państwem, a nie podwyżki podatków.

- 9 Przykładami gloryfikacji ks. Tiso przez polityków LSNS były m.in. organizacja uroczystości z okazji 129. rocznicy urodzin pierwszego prezydenta Republiki Słowackiej w 2016 r. w Nitrze, udział w odsłonięciu tablicy pamiątkowej w miejscowości Hlboké nad Váhom w 2017 r. (trzy dni później nieznani sprawcy ją zniszczyli). Politycy i sympatycy skrajnej prawicy zakładali często podczas uroczystości partyjnych mundury przypominające stroje paramilitarnej organizacji z okresu II wojny światowej Gwardii Hlinki, witali się również jej pozdrowieniem „Na stráž!”. E. Szyszlak, *Populizm partii skrajnej prawicy...*, s. 16-17; K. Žarna, *Selected aspects of historical policy towards the Slovak National Uprising in the Slovak Republic*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 18(2020), z. 2, s. 174-178, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2020.2.8>; A. Pňáčková, *Kotlebovci nevedia, kto bol Tiso. Nepoznajú základné fakty z našich dejín, hovorí uznávaný historik*, <https://hnonline.sk/style/hn-magazin/842264-kotlebovci-nevedia-kto-bol-tiso-nepoznaju-zakladne-fakty-z-nasich-dejin-hovori-uznavany-historik> [30.07.2022]; R. Striško, *Kotlebovci a ich Na stráž! Pozdrav fašistov z Hlinkovej gardy*, <https://www.noviny.sk/slovensko/159015-kotlebovci-zdravia-na-straz> [30.07.2022]; V *Hlbokom nad Váhom osadili pamätnú tabuľu Tisovi, nevydržala bez poškodenia viac ako 3 dni*, <https://www.zilina.sk/prispevky/6281/v-hlbokom-nad-va-hom-osadili-pamatnu-tabulu-tisovi-nevydrzala-bez-poskodenia-viac-ako-3-dni> [30.07.2022]; *10 bodov za naše Slovensko! Volebný program politickej strany Kotleba – Ludová strana Naše Slovensko*, <https://web.archive.org/web/20160327112906/http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebn%C3%BD-program-2016.pdf> [30.07.2022].

W dosadnym słownictwie potępiano pasożytnictwo i „złodziei z rządu”. Za największą zbrodnię partia uznawała prywatyzację przedsiębiorstw strategicznych i oddawanie ich w ręce cudzoziemców, podczas gdy standard życia porządnym ludzi systematycznie się pogarszał. Celem LSNS było więc „wyzwolenie” Słowacji z niewoli międzynarodowych bankierów, zmiana zasad gospodarowania majątkiem narodowym i stworzenie „państwa funkcjonalnego”. Ponadto w programie partyjnym zauważalne było dążenie do osiągnięcia autarkii gospodarczej przez Słowację. Kotlebowcy postawili na rozwój rolnictwa jako sektora umożliwiającego samowystarczalność oraz na zwiększenie możliwości dla małych i średnich przedsiębiorców, którzy powinni mieć lepsze warunki dla rozwoju swoich firm. W oficjalnych dokumentach pojawiały się odniesienia do uczciwej pracy i krytyka zasiłków socjalnych. W myśl zasady: „kto nie pracuje, ten nie je” partia postulowała pracę dla wszystkich (m.in. zatrudnienie bezrobotnych przy budowach i pracach naprawczych) oraz zniesienie pomocy socjalnej dla osób, które nie będą chciały podjąć żadnego zajęcia. Analizując inne kwestie socjalne, LSNS opowiadała się m.in. za ustaleniem wieku emerytalnego na poziomie 60 lat, stworzeniem możliwości zamieszkania młodych rodzin w samodzielnych mieszkaniach, udzielaniem nieoprocentowanych pożyczek dla nowożeńców, przedłużeniem okresu otrzymywania zasiłków macierzyńskich. Po 2020 r. w agendzie politycznej skrajnej prawicy znalazła się także krytyka polityki pandemicznej rządu słowackiego. Zorganizowano wtedy szereg manifestacji krytykujących restrykcje nakładane na obywateli i przedsiębiorców. W większości przypadków były to nielegalne zgromadzenia łamiące ówczesne uregulowania prawne.

W programie partii na uwagę zasługuje również kwestia ochrony słowackiej przyrody i postulaty zaostrzenia kar za niszczenie środowiska naturalnego. Nawiązanie do znaczenia przyrody nie było jednak charakterystycznym dla europejskich partii ekologicznych odwołaniem się do przyrodniczego dziedzictwa ludzkości, ale raczej definiowaniem środowiska naturalnego jako „daru Boga dla Słowaków”. Zdaniem kotlebowców bowiem: „Bóg dał nam najpiękniejszy kraj na świecie”. Tego rodzaju zapisy w programie wyborczym nie były często spotykane i można je łączyć z ksenofobią, definiowaną nie tylko jako wrogość wobec „obcego”, ale także podkreślanie wartości „swojego”. Jednocześnie Słowacja, zdaniem LSNS, miała budować swoją niezა-

leżność energetyczną poprzez szersze wykorzystywanie alternatywnych i odnawialnych źródeł energii, a także odbudowanie zasobów leśnych poprzez masowe sadzenie drzew¹⁰.

3.2. Romowie i imigranci jako zasadnicze zagrożenie społeczne

Kwestia romska była jednym z najbardziej trwałych elementów programu i retoryki LSNS. Partia od początku swojego istnienia konsekwentnie kreowała skrajnie negatywny obraz mniejszości romskiej, niechęć do Romów była także jednym z fundamentów jej tożsamości ideowej. Należy podkreślić, że Romowie stanowią na Słowacji liczną grupę mieszkańców (według spisu powszechnego z 2021 r. jest ich 156 tys., ale według innych źródeł może tam zamieszkiwać nawet ponad 400 tys. osób pochodzenia romskiego) borykających się z szeregiem problemów, na czele z wykluczeniem i niechęcią społeczną. Z tego powodu skrajna prawica dość skutecznie próbowała ten fakt wykorzystać politycznie dla zdobycia głosów wyborczych. Już wybory samorządowe z 2013 r. pokazały, że LSNS zdobyła stosunkowo wysokie poparcie w tych miejscowościach kraju bańskobystrzyckiego (Brezno, Revuca), gdzie zamieszkiwał znaczny odsetek mniejszości romskiej i Słowacy na co dzień się z nią stykali. Również w przypadku imigrantów można mówić o polityzacji tematu i wykorzystaniu go jako bardzo nośnego, aktualnego zagadnienia dla pozyskania elektoratu¹¹.

Poruszając problematykę mniejszości i imigrantów, LSNS skupiała się przede wszystkim na trzech wątkach: sekurytyzacji, istniejącym konflikcie etnicznym i mowie nienawiści. Jeśli chodzi o pierwszą kwestię, to – zdaniem kotlebowców – Romowie mieli generować szereg zagrożeń dla bezpieczeństwa zwykłych obywateli i państwa, takich jak m.in. wzrost przestępczości, nadmierne obciążenie systemu społecznego, zagrożenie dla bezpieczeństwa kulturowego,

10 P. Malendowicz, *W drodze do władzy... Nacjonalistyczne projekty państw Europy XXI wieku*, Bydgoszcz 2017, s. 168-172; *Kotleba zvoláva protest v centre Bratislavy. Útočí na Matoviča a bojí sa o Vianoce*, <https://hnonline.sk/slovensko/2263931-protest-bratislava-hodzovo-namestie-kotlebovci-matovic> [10.07.2022]; *10 bodov za naše Slovensko!...*

11 K. Wojtas, *Bañska Bystrzyca – bastion partyjny i trampolina do sukcesu ogólnopaństwowego LSNS w wyborach w 2016 roku?*, „Acta Politica Polonica” 2017, nr 3, s. 120; R. Gehrerová, D. Kerekes, *Kolko je na Slovensku Rómov? Medzi atlasom a sčítaním je stále veľká priepasť*, <https://dennik.sk/2704842/kolko-je-na-slovensku-romov-medzi-atlasom-a-scitanim-je-stale-velka-priepasť-mapy-a-grafy/> [10.07.2022].

ekologicznego i porządku publicznego. Mniejszość romska, zdaniem skrajnej prawicy, stanowiła też czynnik destabilizujący sytuację na poziomie lokalnym i ogólnokrajowym, a także powodowała wzrost napięć społecznych. Wskazywano na obojętność oraz nieudolność policji i rządu w zwalczaniu przestępczości Romów. Zauważano również wysoki przyrost naturalny mniejszości romskiej, który według polityków LSNS stanowił zagrożenie demograficzne dla Słowaków.

Ideologia skrajnej prawicy sprzyjała dychotomicznemu postrzeganiu świata („dobrzy” vs. „źli”), co generowało konflikty społeczne. Z jednej strony byli „porządni biali” (Słowacy), reprezentowani przez omawiane ugrupowanie, po drugiej zaś Romowie, mniejszości narodowe i imigranci. W retoryce partii ów konflikt miał dwa wymiary: (1) symboliczno-cywilizacyjny, gdyż następowało zderzenie odmiennych wartości, kultur i cywilizacji oraz (2) realny, gdyż Romowie i imigranci zabierali jak najbardziej konkretną ojczystą ziemię i przestrzeń, przeznaczając ją na kolejne osady czy getta, zabierali dobra materialne oraz stosowali przemoc fizyczną wobec słowackich kobiet, osób starszych i dzieci, tym samym stanowiąc dla nich fizyczne zagrożenie.

W programie i retoryce LSNS pojawiały się także elementy mowy nienawiści. Romom i imigrantom przypisywano szereg negatywnych cech, m.in. brak umiejętności i chęci do przystosowania się do społecznej większości, zachłanność, lenistwo, aspołeczność, uchylanie się od płacenia podatków, fanatyzm itp. Przywoływano przykłady trudnej sytuacji osób mieszkających w pobliżu skupisk Romów, które miały być przez nich poniżane i prześladowane. Z kolei w przypadku migrantów muzułmańskich podkreślano często niższy – w porównaniu z Europejczykami – poziom inteligencji oraz prymitywizm i zacofanie reprezentowanej przez nich kultury. W programie skrajnej prawicy Romowie określani byli pejoratywnie „cyganami”, „złodziejami”, „pasożytami” i „ekstremistami”. Jednym z ważnych haseł antyromskich było „zrobienie z nimi porządku”. Partia wzmacniała swój przekaz poprzez odwoływanie się do konkretnych przykładów – poza tekstem w programie partii znajdowały się również zdjęcia ilustrujące każdy z jego punktów. Na jednym z nich widniało zdjęcie pożaru zamku Krásna Hôrka z 2012 r. z podpisem: „Symbol cygańskiego terroru. Zamek Krásna Hôrka podpalony przez cyganów”. Okazało się bowiem,

że pożar nieumyślnie spowodowali dwaj chłopcy pochodzenia romskiego¹².

W programie kotlebowców pojawił się również temat uchodźców, chociaż partia nie używała wprost tego słowa. Znalazły się w nim m.in. tak zatytułowane punkty: „Nie pozwolimy migrantom okupować Słowacji!”, „Słowacja to nie Afryka! Nigdy nie podporządkujemy się cudzoziemcom!”. Migrantom z Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, podobnie jak Romom, przypisywano tylko negatywne cechy: przestępczość, agresję, brak chęci asymilacji. Zdaniem skrajnej prawicy, stanowili oni ciężar finansowy dla całego społeczeństwa oraz niebezpieczeństwo dla słowackich kobiet. Jako potwierdzenie empiryczne ich obaw prezentowany był przykład ataków muzułmańskich migrantów na kobiety w Kolonii w Niemczech podczas sylwestra 2016 r. Podobnie negatywnie oceniana była polityka multikulturalizmu prowadzona w państwach skandynawskich i tworzenie się tam swoistych „arabskich stref”. Partia stawiała się w roli obrońców ojczyzny oraz kobiet, stwierdzając: „nie damy im naszych kobiet ani ziemi. Obronimy naszą ojczyznę bez względu na to, co będą o tym myśleć w Unii Europejskiej”. W programie wyróżniono także partie, które głosowały za przyjęciem uchodźców – traktowane to było przez ĽSNS jako zdrada Boga i narodu. Natomiast zgoda na przyjmowanie uchodźców było według kotlebowców „narodowym samobójstwem”. W celu prezentacji swojego sprzeciwu wobec narzucania kwot migrantów przez UE w 2015 r. skrajna prawica zorganizowała szereg manifestacji na Słowacji¹³.

ĽSNS cechował także antysemityzm, przejawiający się w wywoływaniu nieufności i wrogości wobec Żydów jako grupy etnicznej i religijnej, w akceptowaniu faszystowskiego państwa słowackiego z jego ludobójczą polityką oraz w postulowaniu delegitymizacji Izraela i wy-

12 E. Szyszlak, *Populizm partii skrajnej prawicy...*, s. 21-23; J. Benčík, *Kotlebove cigánstva o Rómoch*, <https://dennikn.sk/blog/1948461/kotlebove-ciganstva-o-romoch/> [30.07.2022]; *Rómovia sú paraziti a Tiso jediný prezident. Taký je nový župan*, <https://hnonline.sk/slovensko/547018-romovia-su-paraziti-a-tiso-jediny-prezident-taky-je-novy-zupan> [30.07.2022]; *10 bodov za naše Slovensko!...*

13 J. Kajta, *Nowy nacjonalizm w Polsce i na Słowacji...*, s. 98-99; T. Habo, *Kotlebovci strašia islamom na novom webe, propagujú ho aj bilbordy*, <https://www.aktuality.sk/clanok/654792/kotlebovci-strašia-islamom-na-novom-webe/> [30.07.2022]; L. Praus, L. Krbatová, *Niekoľko tisíc ľudí protestovalo v Bratislave proti kvótam*, <https://domov.sme.sk/c/7870488/niekolko-tisic-ludi-protestovalo-v-bratislave-proti-kvotam.html> [30.07.2022]; *10 bodov za naše Slovensko!...*

woływaniu wrogości wobec państwa żydowskiego pod pretekstem walki z syjonizmem, który według kotlebowców był formą rasizmu oraz segregacji. Kotlebowcy wypominali m.in. żydowskie korzenie byłej Sekretarz Stanu USA, Madeleine Albright, czy finansjście George'owi Sorosowi. Antysemityzm LSNS nie miał jednak konotacji rasowych¹⁴.

3.3. Dystans wobec Zachodu

Jednym z zasadniczych elementów ideologii LSNS była niechęć wobec szeroko rozumianego Zachodu utożsamianego instytucjonalnie przede wszystkim z NATO i UE. Sojusz był określany przez kotlebowców jako organizacja przestępcza, która służyła „ochronie mocarstwowych interesów USA”. Postulowane było również wystąpienie Słowacji z NATO. W wizji LSNS państwo to, podobnie jak Austria i Szwajcaria, miało zachować neutralność wojskową. Partia Kotleby wskazywała na słabą pozycję słowackiej armii i jednocześnie niepotrzebne wpłacanie pieniędzy do budżetu NATO. Dodatkowo chciała wycofania słowackich sił zbrojnych z wszystkich misji zagranicznych, ponieważ miało to powodować ryzyko utraty życia przez żołnierzy w imię obcych interesów. Dla LSNS istotne było również wzmocnienie słowackiego potencjału obronnego i stworzenie silnej armii. Miało to być realizowane poprzez wprowadzenie powszechnego dostępu do broni oraz tworzenie straży obywatelskich.

W programie LSNS występował silny eurosceptycyzm. Zdaniem słowackich nacjonalistów, wraz z wejściem do UE Słowacja przestała być suwerennym państwem. Według nich o wszystkich sprawach zaczęli bowiem decydować biurokraci z Brukseli. Partia wskazywała na pozbawione sensu przepisy określające, co można, a czego nie można produkować. Jako przykład brukselskiego dyktatu podawano m.in. zakaz produkcji tradycyjnych żarówek i rtęciowych termometrów. LSNS uważała, że po 2004 r. setki słowackich firm zniknęło z rynku, a Słowacy zostali zmuszeni do kupowania zagranicznych produktów, często zbyt drogie i słabszych jakościowo. Nie niwelowały tego nawet fundusze unijne, ponieważ zdaniem skrajnej prawicy 80% z nich

14 K. Wojtas, dz. cyt., s. 106; T. Kysel, *Poslancovi LSNS prežívajú vyznamenania pre „Židov“ aj ženu, ktorá prežila holokaust*, <https://www.aktuality.sk/clanok/406140/poslancovi-lsns-prekazaju-vyznamenania-pre-zidov-aj-zenu-ktora-prezila-holokaust/> [30.07.2022].

pochodziło z wkładu Słowacji do budżetu UE. Kotlebowcy chcieli również przywrócenia słowackiej korony jako waluty, przeprowadzenia referendum w sprawie opuszczenia UE, nadrzędności prawa słowackiego i zastąpienia polityki zagranicznej ukierunkowanej na Zachód współpracą ze wszystkimi państwami świata¹⁵.

O antyzachodniej postawie świadczyło również, że LSNS zajęła dość jednoznaczne stanowisko wobec wydarzeń na Ukrainie w latach 2013-2014. Zdaniem Mariana Kotleby, wydarzenia na Euromajdanie w 2013 r. stanowiły walkę UE o nowe rynki zbytu oraz chęć zbliżenia się „terrorystycznej organizacji NATO” do granic Rosji. Demonstrujących w Kijowie Ukraińców polityk określił jako terrorystów, z którymi nie powinno się negocjować. Podczas wizyty w 2016 r. prokremlowskiego klubu motocyklowego „Nocne Wilki” w Bańskiej Bystrzycy wywiesił rosyjską flagę w siedzibie samorządu krajowego. Mimo antyislamskiej retoryki, Marian Kotleba w kampanii prezydenckiej w 2020 r. zapowiedział, że celem jego pierwszej wizyty będzie Syria. Miał to być ukłon w stronę Rosji, która popierała reżim Baszara al-Asada.

Po agresji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. politycy skrajnej prawicy zaapelowali do rządu słowackiego o niewciąganie Słowacji w toczący się na wschodzie konflikt zbrojny. Negatywnie ocenili wysyłanie broni na Ukrainę oraz zapraszanie żołnierzy NATO na Słowację. Zadeklarowali jednocześnie chęć udzielania pomocy humanitarnej stronie ukraińskiej. W programie LSNS znalazła się również krytyka Izraela. Syjonizm był określany przez nacjonalistów jako ideologia totalitarna. Chcą oni wprowadzenia wiz dla obywateli Izraela. Sprzeciwiali się rozszerzeniu UE o „kraje pozaeuropejskie i niechrześcijańskie”, co miało dotyczyć m.in. Izraela. Antyizraelska postawa LSNS związana była z silnym wśród słowackich nacjonalistów antyamerykanizmem oraz wspomnianym antysemityzmem¹⁶.

15 L. Kellöová, *Kotleba otočil, namiesto vystúpenia z EÚ hovori o jej dôležitosti a reformach*, <https://www.aktuality.sk/clanok/691254/kotleba-otocil-namiesto-vystupenia-z-eu-hovori-o-jej-dolezitosti-a-reformach/> [30.07.2022]; *10 bodov za naše Slovensko!*...

16 Zob. Ł. Lewkowicz, *Słowacja wobec pierwszej fazy konfliktu na Ukrainie*, „Komentarze IEŚ” 2022, nr 545, <https://ies.lublin.pl/komentarze/slowacja-wobec-pierwszej-fazy-konfliktu-na-ukrainie/> [30.07.2022]; tenże, *Ekstremizm prawicowy Partii Ludowej Nasza Słowacja: wyzwanie dla systemu demokratycznego Słowacji*, „Komentarze IEŚ” 2019, nr 25, <https://ies.lublin.pl/komentarze/ekstremizm-prawicowy-partii-ludowej-nasza-slowacja-wyzwanie-dla-systemu-demokratycznego-slowacji/> [30.07.2022].

Podsumowanie

LSNS przeszła w ciągu ostatnich kilkunastu lat ewolucję od marginalnego stronnictwa do istotnego elementu słowackiego systemu politycznego. Dzięki połączeniu haseł nacjonalistycznych z populistycznymi udało się temu ugrupowaniu dwukrotnie wprowadzić swoich przedstawicieli do parlamentu Słowacji. Partia przez szereg lat bazowała na antyromskim rasizmie i antyzachodnich resentymentach. Jeśli jednak kwestia romska przynosiła kotlebowcom pewną popularność, to sceptycyzm wobec UE był ryzykowną strategią polityczną, ponieważ Słowacy zaliczają się do najbardziej euroentuzjastycznych społeczeństw w Europie Środkowej. Mimo pewnych ograniczonych sukcesów politycznych, radykalizm skrajnej prawicy spowodował praktycznie zerową zdolność koalicyjną, co przekreśliło szanse LSNS na jakikolwiek udział we współrządzeniu Słowacją. Podejmowane w ostatnich miesiącach próby odbudowania popularności na hasłach antyszczepionkowych i antyukraińskich nie powiodły się. Spory personalne i konflikty liderów ugrupowania z wymiarem sprawiedliwości spowodowały drastyczne spadki poparcia społecznego dla LSNS. Od dłuższego czasu partia ta jest we wszystkich badaniach notowana pod progiem wyborczym, a liderem skrajnej prawicy jest założona przez byłych kotlebowców Republika. Najbliższym testem politycznym dla Mariana Kotleby i jego stronnictwa będą wybory samorządowe, które odbędą się jesienią 2022 r.

Bibliografia

- 10 bodov za naše Slovensko! Volebný program politickej strany Kotleba – *Ludová strana Naše Slovensko*, <https://web.archive.org/web/20160327112906/http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebn%C3%BD-program-2016.pdf>.
- Benčík J., *Kotlebove cigánstva o Rómoch*, <https://dennikn.sk/blog/1948461/kotlebove-ciganstva-o-romoch/>.
- Gawroński S., Piątkiewicz P., *Wykorzystanie monitoringu mediów w badaniach ekstremizmu politycznego*, „Polityka i Społeczeństwo” 2018, nr 3(16).
- Gehrerová R., Kerekes D., *Kolko je na Slovensku Rómov? Medzi atlasom a sčítaním je stále veľká priepasť*, <https://dennikn.sk/2704842/kolko-je-na-slovensku-romov-medzi-atlasom-a-sctanim-je-stale-velka-priepasť-mapy-a-grafy/>.

- Grzesiczak Ł., *Marian Kotleba skazany na więzienie za propagowanie faszyzmu. Kiedy polscy neonaziści?*, <https://oko.press/marian-kotleba-skazany-na-wiezienie-za-propagowanie-faszyzmu-kiedy-polscy-neonazisci/>.
- Habo T., *Kotlebovci strasia islamom na novom webe, propagujuj ho aj bilbordy*, <https://www.aktuality.sk/clanok/654792/kotlebovci-strasia-islamom-na-novom-webe/>.
- Jakubowska U., *Ekstremizm polityczny. Studium psychologiczne*, Gdańsk 2005.
- Kajta J., *Nowy nacjonalizm w Polsce i na Słowacji: analiza dyskursu programów politycznych Ruchu Narodowego oraz Partii Ludowej–Nasza Słowacja*, [w:] *Sąsiedztwa III RP – Słowacja. Zagadnienia społeczne*, M. Dębicki, J. Makaro (red.), Wrocław 2017.
- Kellöová L., *Kotleba otocil, namiesto vystúpenia z EÚ hovorí o jej dôležitosti a reformach*, <https://www.aktuality.sk/clanok/691254/kotleba-otocil-namiesto-vystupenia-z-eu-hovori-o-jej-dolezitosti-a-reformach/>.
- Kotleba zvoláva protest v centre Bratislavy. Útočí na Matoviča a bojí sa o Vianoce*, <https://hnonline.sk/slovensko/2263931-protest-bratislava-hodzovonamestie-kotlebovci-matovic>.
- Kysel T., *Kotleba je vinný, rozhodol súd. Vyviazol však s podmienkou*, <https://www.aktuality.sk/clanok/VeonVAs/kotleba-je-vinny-rozhodol-sud-vyviazol-vsak-s-podmienkou/>.
- Kysel T., *Poslancovi LSNS prekážajú vyznamenania pre „Židov“ aj ženu, ktorá prežila holokaust*, <https://www.aktuality.sk/clanok/406140/poslancovi-lsns-prekazaju-vyznamenania-pre-zidov-aj-zenu-ktora-prezila-holokaust/>.
- Lewkowicz Ł., *Ekstremizm prawicowy Partii Ludowej Nasza Słowacja: wyzwanie dla systemu demokratycznego Słowacji*, „Komentarze IeS” 2019, nr 25, <https://ies.lublin.pl/komentarze/ekstremizm-prawicowy-partii-ludowej-nasza-slowacja-wyzwanie-dla-systemu-demokratycznego-slowacji/>.
- Lewkowicz Ł., *Słowacja wobec pierwszej fazy konfliktu na Ukrainie*, „Komentarze IeS” 2022, nr 545, <https://ies.lublin.pl/komentarze/slowacja-wobec-pierwszej-fazy-konfliktu-na-ukrainie/>.
- Malendowicz P., *W drodze do władzy... Nacjonalistyczne projekty państw Europy XXI wieku*, Bydgoszcz 2017.
- Maliar J., *Marian Kotleba valcuje volby do VÚC*, <https://archive.ph/20160316095024/https://beo.sk/domace-udalosti/1745-marian-kotleba-valcuje-volby-do-vuc#selection-67.1-67.37>.
- Mesežnikov G., Gyárfášová O., *Súčasný pravícový extrémizmus a ultranacionalizmus na Slovensku. Stav, trendy, podpora*, Bratislava 2016.
- Moroska-Bonkiewicz A., *Słowo wstępne. Wprowadzenie do badań nad ekstremizmem*, [w:] *Ekstremizm polityczny we współczesnym świecie*, A. Moroska-Bonkiewicz (red.), Wrocław 2012.
- Pňačeková A., *Kotlebovci nevedia, kto bol Tiso. Nepoznajú základné fakty z našich dejín, hovorí uznávaný historik*, <https://hnonline.sk/style/hn-magazin/842264-kotlebovci-nevedia-kto-bol-tiso-nepoznaju-zakladne-fakty-z-nasich-dejin-hovori-uznavany-historik>.

- Podstupka O., *Volby 2016: Pozrite si zoznam zvolených poslancov*, <https://domov.sme.sk/c/20110770/volby-2016-pozrite-si-zoznam-zvolenych-poslancov.html>.
- Posłuszna E., *Ekstremizm ekologiczny. Źródła – przejawy – perspektywy*, Warszawa 2012.
- Praus L., Krbatová L., *Niekoľko tisíc ľudí protestovalo v Bratislave proti kvótam*, <https://domov.sme.sk/c/7870488/niekolko-tisic-ludi-protestovalo-v-bratislave-proti-kvotam.html>.
- Rómovia sú paraziti a Tiso jediný prezident. Taký je nový župan, <https://hnonline.sk/slovensko/547018-romovia-su-paraziti-a-tiso-jediny-prezident-taky-je-novy-zupan>.
- Striško R., *Kotlebovci a ich Na stráž! Pozdrav fašistov z Hlinkovej gardy*, <https://www.noviny.sk/slovensko/159015-kotlebovci-zdravia-na-straz>.
- Szyszlak E., *Populizm partii skrajnej prawicy na Słowacji. Studium przypadku*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs” 2019, nr 3.
- Toto je zoznam 150 poslancov, ktorých Slováci zvolili do parlamentu*, <https://hnonline.sk/parlamentne-volby-2020/2103452-toto-je-zoznam-150-poslancov-ktorych-slovaci-zvolili-do-parlamentu>.
- V Hlbokom nad Váhom osadili pamätnú tabuľu Tisovi, nevydržala bez poškodenia viac ako 3 dni*, <https://www.zilina.sk/prispevky/6281/v-hlbokom-nad-vahom-osadili-pamatnu-tabulu-tisovi-nevydrzala-bez-poskodenia-viac-ako-3-dni>.
- Výsledky prezidentských volieb 2019 – 2. kolo*, <https://volby.sme.sk/prezidentske-volby/2019/vysledky>.
- Wojtas K., *Bańska Bystrzyca – bastion partyjny i trampolina do sukcesu ogólnopolskiego LSNS w wyborach w 2016 roku?*, „Acta Politica Polonica” 2017, nr 3.
- Wojtas K., *Partia Ludowa Nasza Słowacja – kontynuacja czy nowość w systemie partyjnym Słowacji?*, „Studia Politologiczne” 2018, nr 47.
- Žarna K., *Selected aspects of historical policy towards the Slovak National Uprising in the Slovak Republic*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 18(2020), z. 2, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2020.2.8>.